

FÖRSTUDIE

Brf. Riksrådsvägen

bevarande och restaurering av utemiljön

Kulturmiljövården i teori och praktik, 5p
LP0376, 2005
Institutionen för landskapsplanering,
Ultuna

Kursdeltagare:
*Arnoldsson Emelie, Bjuhr Andersson Kristin,
Magnusson Marianne, Palmgren Lotta,
Persson Isabell, Pettersson Linda och Sääf Anna*

Inledning

Riksrådsvägens utemiljö bör bevaras och restaureras till sin ursprungliga karaktär då den visar prov på estetisk utformning i harmoni med den praktiska användningen i ett 1950-tals område. Här visas prov på tidstypisk arkitektur från 50-talet och en lika tidstypisk yttre miljö som tillsammans bildar en helhet som är väl bevarad.

Bostadsrättsföreningen Riksrådsvägen är beläget i stadsdelen Skarpnäcks gård i Bagarmossen, Stockholm. Området består av 116 radhus ritade av arkitekterna Léonie och C E Geisendorf 1953-56, vilka även ritade stadsplanen. Utemiljön har gestaltats av trädgårdsarkitekten Nils Orénto. Radhusen med omgivande utemiljö är ett gott exempel på den modernistiska arkitekturideologi som med utgångspunkt i bostadsforskningen utvecklades på 1950-talet. Med anledning av områdets bevarandevärden har frågan väckts om att skydda området i detaljplanen.

Arbete med denna förstudie har genomförts som en del av en Kulturmiljövården i teori och praktik, 5p vid institutionen för landskapsplanering Ultuna, SLU, våren -05. Syftet har varit att beskriva och analysera bostadsområdets karaktär ur både historiskt och nutida perspektiv. Samt att formulera en målsättning för bevarandet av områdets värden med fokus på utemiljön.

På grund av tidsbegränsning och ogynnsam årstid har arbetet varit tvunget att begränsas till både omfattning och djup. Som en konsekvens av detta kommer en grundläggande inventering av perenner och buskar samt djupare källstudie att krävas för fortsatt arbete. Vid ett bevarande bör detta arbete följas upp med en renoveringsplan, en skötselplan och en inspirationsskrift riktad till de boende.

Historik

Radhusbebyggelse var på 1950-talet i Sverige ett nytt sätt att bygga billiga moderna bostäder för barnfamiljer. Riksrådsvägen kännetecknas dels av den tidiga modernistiska arkitekturen som lade stor vikt vid kombinationen av estetik och funktion, dels med den känslighet som bebyggelsen och utemiljön utformats för att anpassas till den befintliga naturen. Huslängorna har försiktigt placerats in i den befintliga naturmiljön där principen var att så mycket som möjligt av den naturliga vegetationen skulle bevaras. Huslängornas placering har anpassats till områdets topografi på ett sätt så att större gårdsrum med befintlig natur bildas.

Centralt i gestaltningen är också kontakten mellan inne och ute. Den gradvisa övergången mellan ute och inne kan delas upp i zoner som kan definieras i skalan privat, halvprivat och offentligt. I radhusområdet kan man betrakta huset som den privata sfären och gaturummet och de gemensamma ytorna som det offentliga. Särskilt intressant är övergången mellan det privata och offentliga. Entrésidan har i regel karaktären av offentlighet eftersom avståndet mellan dörr och gångväg är litet och därmed inte ger plats för någon privat sfär. Uteplatserna är i regel belägna mot de gemensamma ytorna och kan betecknas som en halvprivat zon där man har visst insynsskydd men ändå kontakt med de gemensamma ytorna.

En genomgående idé i utformningen av bostadsområdet är kontakten med naturen. Visionen var enligt Nils Orénto att de boende ska kunna sitta på sina uteplatser se ut på naturen. Gårdsrummen fick därför behålla sin karaktär av orörd naturmark. Den visuella kontakten mellan uteplatsen och naturen är därför mycket viktig.

I den sparade naturmarken var träden ett mycket viktigt element. Genom att vara placerade både innanför och utanför den privata zonen gav de en mjuk övergång till det offentliga rummet. Arter som fanns representerade var exempelvis tall, rönn, hägg och björk.

Vid val av växt- och markmaterial har stor vikt lagts vid att materialen ska harmonisera med naturmiljön. Därför används friväxande buskar som inte formklipps som genomgående tema i buskplanteringar intill huslängorna. Buskplanteringarna vid entréerna och avskärmningarna vid uteplatserna bildar en vegetationsstruktur som bär upp hela området. Det harmoniserar med naturmarken men samtidigt kontrasterar mot arkitekturens strama formspråk som därigenom lyfts fram. Tillsammans med naturmarken bildar buskplanteringarna den stomme som ger bostadsområdet dess karaktär.

En grundidé i val av växtmaterial var att det skulle harmonisera och passa in med naturmarken. I buskplantagen ingår ofta växter som man kan finna förvildade i naturen runt Stockholm t ex

snöbär (*Symphoricarpos racemosus*), vresrosor (*Rosa rugosa* i sorter) och olika sorters spireor (*Spiraea* i sorter). Växterna var också valda med tanke på det svenska klimatet och sin robusthet vilket också medför lång livslängd. Att växterna skulle vara vackra under lång tid av växtsäsongen återspeglas i riklig blomning under olika tider, färggranna frukter, bär och nypon samt höstfärgade bladverk i form av rönn, ginnalalönn, berberis och vildvin. Även dofterna fanns med i kompositionen i form av olika sorter av rosor, spireor och kaprifol.

De ursprungliga planteringsplanerna med växtförteckningar som gjordes av Nils Orénto finns bevarade och ger en bra bild av hur områdets växtgestaltning såg ut vid anläggningstillfället. Enligt Nils Orénto kom planteringarna även i verkligheten att utföras i stor utsträckning enligt planen. Mindre justeringar fick ibland göras på plats på grund av praktiska skäl. Tyngdpunkten i växtvalet ligger på blommande buskar och buskrosor samt bladverk i form av snöbär och blåtry (*Lonicera coerulea*). Planteringar med perenner förekom, dels för att skapa variation i de små trädgårdsrummen vid respektive uteplats, dels som grupper i anslutning till gaturummet. En större perennplantering fanns vid kvarteren Adelsmannen och Riksfiskalen. Denna plats kan betraktas som central i bostadsområdet och fick därför en rikare gestaltning än övriga delar.

Fastigheterna är placerade runt Riksrådsvägen som leder biltrafiken till och från området. Ett mindre, lågtrafikerat gatunät, leder till radhusens entréer. Gatunätet är väl anpassat till huskropparna och platsens terräng och är en del av helheten utan att överskugga vare sig gårds- eller naturmiljöer, vilket annars är vanligt.

Markmaterialet valdes också med tanke på att harmonisera med naturmarken. Som markbeläggning på uteplatserna valdes en grå betongplatta i samma ton som granitdetaljerna i området. Till gatubeläggning användes en grovkornig asfalt med inslag av porfyrsten för att slippa det svarta och konstlade uttryck som annars blir av asfaltsbelagd mark. Gångvägarna belades med grovt grus av Jämtlandsporfyr vilket gav dem en rödbrun ton som harmoniserade med vegetationen. Man valde även medvetet mager jord till planteringsytorna för att hämma

tillväxten av det valda växtmaterialet, ingen gödsling skedde. Material i trappor, stödmurar och kantstöd till planteringar utgjordes av natursten. Som handledare vid trappor valde man svart smidesjärn.

Nutid

De stora dragen från ursprungsförslaget kan fortfarande utläsas, men har genom åren genomgått en rad förändringar. De två mest markanta är den förbuskning som skett inom området och den spontana privatiseringen av de gemensamma ytorna.

Växtmaterialet

Genomgående för Brf. Riksrådsvägens trädbestånd är att de är relativt likåldriga och ingen förnygringsplantering gjorts på de gemensamma ytorna. Nyplanterade träd utgörs företrädesvis av bärande träd placerade på de enskildas uteplatser och entrésidor eller i nära anslutning till dessa. Yngre träd i kvarterets allmänningar utgörs av spontan förökning av naturliga lövträdsarter.

Gaturummet

Gatunätet följer grundritningen. Brist på parkeringsplatser har lett till att parkering sker längs gatorna och att en ny parkering anlaggs i området. Vissa förändringar har gjorts för att uppfylla tillgänglighetskravet. Dessa följer inte den ursprungliga markmoduleringen och sticker därför ut mot övrigt gatunät.

Gården Riksfiskalen/Adelsmannen

Gården delas i två ytor av Riksrådsvägen. Denna gård utgör områdets centrum plats och har en tydlig parkkaraktär och offentlig prägel. Trädskiktet i gårdsrummet mot nordöst, där den tidigare affärslokalen är placerad, består av tall (*Pinus sylvestris*), hägg (*Prunus padus*), prydnadsapel (*Malus ssp*), och rönn (*Sorbus aucuparia*). Mellan träden i gräsytan är grupper av rosor (*Rosa ssp*) placerade både under träden och i den öppna gräsytan som vetter mot radhuslänga nr 43-55. Träden i Parkytan mot nordväst domineras av tall (*Pinus sylvestris*) och ett fåtal rönnar (*Sorbus aucuparia*) och buskskiktet utgörs av bergtall (*Pinus montana*).

Parkrummet

Gården är relativt öppet i sin utformning, en intimitet skapas av trädkronorna som minskar skalan i den stora parkytan och rosplanteringarna där de senare ger både lä- och insynsskydd mot omgivningen vid utnyttjandet av rummet. Båda längorna mot öst är placerade i samma nivå som parkrummet och längan i öster är placerade i något högre nivå än den angränsande parkytan. Den nordöstra delen har en mer naturlig prägel vilket förstärks av ett stort stenblock och en karaktärsfull bergtall (*Pinus mugo* var. *mughus*). I den nordvästra delen framhävs de inhemska arterna, tall och hägg.

Gården Ämbetsmannen

Gården, som även kallas Träsket i folkmun, är omgärdad av fyra radhuslängor och har en tydlig skålförm. Vegetationen utgörs av inhemska buskar och träd och har en naturlig skogskaraktär. Tall utgör den dominerande arten och därefter björk (*Betula pendula*). Andra artinslag är sälg (*Salix caprea*), hägg, asp (*Populus tremula*) och några få ekar (*Quercus robur*), fläder (*Sambucus nigra*) och ginnalalönn (*Acer ginnala*) där den sista inte utgör någon inhemsk art. Växtligheten är koncentrerad till gårdsytans perifera delar vilket medför att den centrala delen är öppnare. Vegetationens placering ger ett visst insiktsskydd mot husen men skapar även en intimitet i gårdens mitt som därmed får en stark plats/rumskänsla lik en naturlig skogsglänta. Gården har en stark prägel av vistelseyta där funktionerna inte styrs av gestaltning utan av behov. Gårdsrummet har således hög flexibilitet. I gårdens mitt finns en liten sandlåda och en rödmålad lekstuga med vita knutar. Gårdens karaktär liknar mälardalens blandskogslandskap.

Entresidan

Husens entréer har i området idag mer varierad karaktär än i ursprungsläget. Detta beror i hög grad på de förändringar som utförts av bostadsrättsinnehavare. Men det finns även exempel på mer enhetliga entréer, radhuslängan i kvarteret Adelsmannen, där snöbär (*Symphoricarpus albus*) är placerade vid husfasaden i grupper. Buskarna, med sin bladtextur och formspråk, bildar en mjuk övergång mot husfasadernas strikta arkitektur och material. Uttrycket i dessa entréer är formellt och utgör en offentlig zon som övergår till en privat zon först i huset. Även radhuslängan i kvarteret som gränsar mot tallhällmarks skogsområdet bakom länga 7 har en tydlig prägel av en offentlig karaktär. Hällmarksskogen präglar denna radhuslängans entrésida där gångvägen är varsamt inplacerad i naturmarkens nivå, berghällar och tall har behållits vid entrézonerna och binder därmed samman fastigheten med den omgivande naturen. De tallar som växer vid vissa radhus entréer utgör rester av ursprungsgestaltningen. Även buskplanteringar, av den typ som återfinns vid lägenhet 57-69, framför entréerna är värdefulla ursprungliga beståndsdelar.

Kantstenarna som utgör en avgränsning mellan växtbädden och gångytan är också en kvalitativ komponent som påvisar det mänskliga inflytandet. Buskagen kring entréerna har bytts ut mot nytt växtmaterial, såsom rhododendron (*Rhododendron ssp*), thuja (*Thuja ssp*), buxbom (*Buxus ssp*), idegran (*Taxus ssp*) och lavendel (*Lavendula officinalis*). Det har också uppförts en stor mängd olika avgränsningar mellan hus som exempelvis staket och spaljéer. Bytet av växtmaterialet och gränsmarkeringarna har bidragit till att entrén uppfattas som en privat zon.

Uteplatserna

Den egna täppan, uteplatsen, som bostadsrättsinnehavare förfogar över är en halvprivat zon närmast huset. Genom de stora vardagsrumsfönstrena binds ute- och innemiljön samman. I vissa delar av området, t. ex. kvarteret Myntmästaren, vetter uteplatserna mot det omgivande naturlandskapet och i andra delar mot föreningens gårdar. Exempel på detta är de längor som är placerade kring Ämbetsmannen ("Träsket"). Radhusens uteplatser är en visuell del av den gemensamma gårdsytan. Uteplatsens element och utformning påverkar därför gårdsrummet. Några få radhus (nr 35-55) har uteplatserna placerade mot entrésidan som både är en del av gatumiljön och Riksfiskalens/Adelsmannens gårdsmiljö, även i detta fall påverkas den gemensamma miljön i hög grad av de enskildas uteplatser. Även uteplatserna har genomgått genomgripande förändringar sedan anläggningen av området. Den mest markanta förändringen gäller gränsen mellan den halvprivata zonen, uteplatsen, och den offentliga zonen, gården eller naturmarken som successivt har förtätats och markerats. Förändring i marknivån genom höjning/terrassering har påverkat uteplatsernas ursprungliga gestaltning såväl som de gemensamma

gårdsmiljöernas utformning. Den mjuka naturlika övergången från de kultiverade uteplatserna till de naturpräglade gårdarna förloras.

De gemensamma utemiljöerna har minskat till ytan då flertalet boende har börjat bruka mark utanför den privata zonen mellan offentligt och privat.

I de fall där träbyggnationer och täta häckar utgör gränsmarkering mot intilliggande allmänning förändras den halvprivata zonen till en tydlig privat gräns.

Analys

Riksrådsvägen utgör ett exempel på bostadsområde med fin byggnadsarkitektur och landskapsarkitektur från 50-talet där många kvaliteter fortfarande finns bevarade. Kopplingen mellan hus och utemiljö är central för områdets karaktär. Vid ett framtida bevarande är det därför av stor vikt att även utemiljön tas i beaktande och får det skydd som krävs för att bevara helhetskaraktären.

Jämförelser mellan 50-talets utemiljö och dagens visar att delar av den ursprungliga karaktären finns kvar. Husen följer markens höjdskillnader och står känsligt inplacerade i naturmarken med träd intill husknuten. Ännu idag, 50-år efter uppförandet, kan man urskilja trädgårdsarkitektens Nils Oréntos intention att de mer privata områdena nära husen successivt övergår i naturmark.

Variationerna av hur mycket av den gamla anläggningen som finns bevarad skiljer dock. På några platser, där den ursprungliga buskvegetationen närmast husen står mer eller mindre oförändrad, kan den ursprungliga karaktären fortfarande upplevas. Tidstypiska detaljer förstärker de kvarvarande dragen. I andra områden finns endast spår av den gamla vegetationen kvar. Här är karaktären otydligare och i vissa fall förvanskad då vegetationen på olika sätt förändrats och ny vegetation och andra element tillkommit, vilka mer eller mindre påverkar helheten.

Vid många av huslängorna har det ursprungligt enhetliga växtmaterialet bytts ut och de enskilda husägarna har gjort egna entréplanteringar i varierande utformning. Den ursprungliga karaktären, som skapats av sammanhållen vegetationen i form av buskage nära husen bildar en mjuk övergång mellan arkitektur och den vilda naturen, går därmed förlorad. Vanligt är också att enskilda husägare själva planterat vegetation mellan uteplatsen och det gemensamma uterummet så att kontakten mellan hus och naturmark brutits. I ursprungsplanen fanns avgränsningar i form av vegetation mellan radhusen vilket gav visst insynskydd mellan uteplatserna medan det alltid

fanns en öppenhet ut mot naturen. Eftersom den visuella utblicken mot naturen är central för anläggningen strider tillslutande avgränsningar i form av hög och tät vegetation mot den ursprungliga karaktären.

En stor del av den tillkomna vegetationen har också en karaktär som inte följer ursprungstanken med anläggningen där växtmaterialet var valt för att smälta in i naturen. De växer för högt (ex syren), är alltför formstarka (ex sockertoppsgran och tujor), har för exotisk karaktär (ex bambu) och har ett växtsätt som bryter mot helheten. Många har också med ny vegetation utvidgat sina privata uteplatser och annekterat mark från det större gemensamma naturmarksrummet.

Många träd från den ursprungliga anläggningen står fortfarande kvar. Av de naturligt växande träden finns främst tallar bevarade som idag ger området dess naturmarkskaraktär men även inhemska lövträd som rönn, hägg och björk. Av det material som vi tagit del av framgår att det tidigare funnits mer inslag av björk än idag. Det har sannolikt också funnits många fler träd, träd som av olika anledningar tagits bort men sedan inte ersatts med nya plantor.

Områdets stomplanteringar som består av friväxande buskar är i stort behov av komplettering. Dessa stomplanteringar som framförallt utgörs av snöbär, blåtry, berberis och ett stort antal rosenbuskar utgör grunden i planteringarna enligt ritningar från 1950-talet.

Den naturliga markhöjden har fått styra utformningen av området i stort och dagens markhöjd överensstämmer i de flesta fall med den ursprungliga. Det förekommer dock markkuppfullnad och terrassering på några håll vilket kraftigt bryter av från den ursprungliga markmoduleringen och splittrar rummet. Vanligt är också att husägare har byggt trädäck framför sina uteplatser vilket gör att kontinuiteten mellan hus och naturmark bryts.

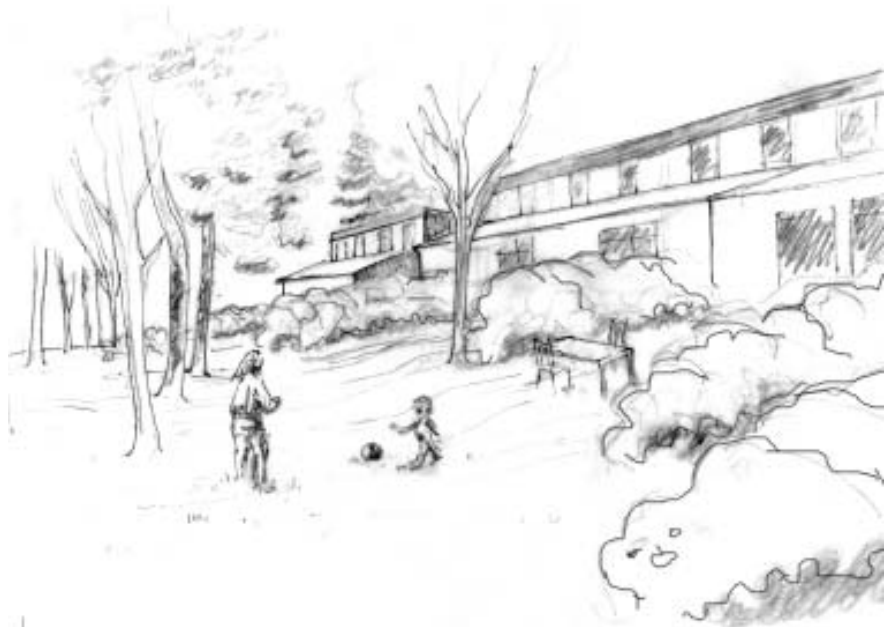

Viktiga för områdets karaktär är också ett antal tidstypiska detaljer, (ex belysningsarmatur från 50-talet, räcken och staket i smidesjärn, murar och elskåp). Dessa element förstärker helheten och är därför viktiga att bevara. Exempel på tillkomna element som avviker från karaktären är trätrall, staket av olika slag, belysningsarmatur, markmaterial och utökade parkeringsytor. Här kan även nämnas att skyltningen som tillkommit vid olika tidpunkter ger ett splittrat och nedgången intryck. Skyltningen skulle behöva ses över och samordnas. Detaljer har ofta stor inverkan på det större sammanhanget och inför ett framtida bevarande är det därför av stor vikt att nya element tillförs med omsorg och känslighet.

Diskussion

Bostadsrättsföreningens utemiljö kräver en upprustning och ett kontinuerligt underhåll vilket är väl befogat. Viss del av restaureringen kan ske successivt då det gäller de naturlika områdena och huslängorna. Dock är det viktigt att restaurera huslängornas utemiljöer i helhet och inte välja att restaurera enstaka "trädgårdsdelar". Restaureringen bör ske enligt karaktärer dvs. exakta sortnamn är ej av betydelse. En noggrann inventering bör dock göras för att se vad som finns kvar från de ursprungliga planteringarna och ett kompendium med lämpligt växtmaterial bör tas fram.

Att definiera privata-, halvprivata- och offentliga zoner på ett tydligt sätt i bostadsrättsföreningens stadgar ses som ett måste. Detta har en stor betydelse för bevarandet av de grundläggande idéerna i området. I dagsläget har problem uppstått där de boende har tagit i

Skiss över hur uteplatserna var tänkta att sluta sig åt sidorna och öppna sig ut åt de gemensamma ytorna

anspråk mark som de ej har rätt till och samt att den halvprivata delen i många fall har blivit privat vilket strider mot grundidén.

Bostadsrättsföreningen bör stå för det övergripande ansvaret för skötseln av utemiljön, d.v.s. de bör ansvara för skötsel av grundstrukturen. Varje enskild bostadsrättsinnehavare bör ha rätt att bruka den halvprivata zonen närmast huset. Lämpligtvis föreslås att den övergripande skötseln handlas upp hos en kvalificerad entreprenadfirma.

Att restaurera utemiljön på Riksrådsvägen skall ses som en god investering som ökar området popularitet. Hus kräver ständigt underhåll och större genomgripande reoveringar. Detta gäller även utomhusmiljön och växtligheten. Växtmaterial som är anpassat till platsen har lång livslängd, förutsatt att det ej drabbas av sjukdom eller skadegörelse.

Att restaurera och komplettera stomplanteringar är av största vikt för att återskapa husens ursprungliga karaktär. De naturlika områdena behöver även de en upprustning och en skötselplan som sträcker sig längre fram då en förnygring är av stor vikt för bevarandet av den naturlika delen. Landskapsarkitektens tanke bakom bostadsområdet är väl uttänkt och växtvalet är anpassat för att framhäva varje huslängas karaktär. Att ta tillvara dessas tankar ses som en viktig del i arbetet och att följa originalritningarna i så stor utsträckning som det möjligt.

Skiss över hur parkeringarna tonas ner med hjälp av vegetation

Skiss över en mer enhetlig entrésida

Målbeskrivning

Mål

De mest tydliga karaktärsdragen kan sammanfattas i följande tio punkter

- markmodulering
- naturmarkskaraktär
- stomplantering
- växtmaterial
- övergång privat – offentligt
- detaljer
- växt- kontra husvolym
- angränsande skogsmark
- genomsiktighet och siktlinjer
- rumsbildning

Av dessa är de fem första punkterna så viktiga att de bör regleras i detaljplan, detta är huvudmålen. Övriga punkter hänvisas till en inspirationsskrift för ytterligare information.

Genomförande av huvudmål

För att nå de fem huvudmålen bör följande åtgärder genomföras

Markmodulering

- naturliga markhöjder ska bibehållas
- ursprunglig markmodulering skall bibehållas dvs. ingen utjämning får ske
- där förändringar har skett bör den ursprungliga markhöjden återställas

Naturmark, stomplantering och växtmaterial

- restaurering av natur- och trädgårdsanläggning ska utföras enligt restaureringsplan
- skötsel av natur- och trädgårdsanläggning ska ske enligt skötselplan utarbetad av fackman
- vid avvikelse från restaureringsplan ska ersättningsmaterialet vara av liknande karaktär, fackman rådfrågas
- svenskt växtmaterial enligt E-plantsystem skall användas i största utsträckning

Övergång privat och offentligt:

- uteplats mot naturmark ska ha en öppning på minst 2 meter för att främja den mjuka övergången från privat till offentlig zon och kontakt med naturmark
- plank, staket, klippta häckar och icke godkända spaljéer bör ej användas, enligt inspirationsskrift
- uteplatsen står till bostadsrättsinnehavarens förfogande

Skötselplan, restaureringsplan samt en inspirationsskrift riktad till de boende i brf Riksrådsvägen bör upprättas för att kunna nå och upprätthålla målen. För att detta skall kunna uppnås krävs dock att en noggrann inventering genomförs.

Källor

Skriftliga

Dahlgren Louise

Léonie Geisendorf: en arkitekt med viljan att skapa uttrycksfulla hus i harmoni med naturen, 1997

Ett radhusbygge i Stockholm: Riksrådsvägen i Bagarmossen, 1957

Månsson Karin

Planbeskrivning, Stadsbyggnadskontoret Stockholm, utkast 2004, S-Dp 2004-07263-54

Sammanställning av extra föreningsstämma

Brf Riksrådsvägen, Styrelsens vision, mål och handlingsplaner, 2003

Trädmästarna

Rapport för inventering och besiktning av trädbeståndet på Brf Riksrådets område, 2002

Muntliga

Månsson Karin

Planarkitekt, Stadsbyggnadskontoret Stockholm, 2005-02-03

Orénto Nils

Trädgårdsarkitekt, Stockholm, 2005-02-09

Stna Hagelqvist

Föreningsmedlem

Hemsidor

www.riksradsvagen.se